

Dementie: een pastorale en theologische uitdaging

Permanente Educatie
Predikanten, theologen
en kerkelijk werkers

Cursus voor predikanten, geestelijk verzorgers en pastoraal werkers

Dementie is ontwrichtend. Het beïnvloedt verregaand hoe iemand in het leven staat en wat nog zin geeft. Dat geldt ook voor naasten van de persoon met dementie: zij kennen hun dierbare soms bijna niet meer terug. Mensen met dementie en hun naasten pastoraal begeleiden is daarom een uitdaging. Deze cursus geeft je de praktische en reflectieve tools om de pastorale en theologische uitdaging die dementie biedt in vreugde en vertrouwen aan te gaan.

In deze cursus leer je wat dementie is, tegen welke problemen en verliezen mensen met dementie en hun naasten aanlopen en wat dat voor hen betekent. De theorie van de verlieskunde komt aan bod, maar we gaan ook daadwerkelijk in gesprek met iemand met dementie en zijn partner. Mensen met dementie bereik je niet met een cognitieve benadering van pastoraat en liturgie. We oefenen daarom met vormen waarbij alle zintuigen worden aangesproken, bezinnen ons op de waarde daarvan en de bijbehorende theologische dilemma's. Wie veel omgaat met personen met dementie, moet voorbereid zijn op onverwacht gedrag, inclusief agressie en boosheid. Met behulp van een acteur bootsen we spannende maar realistische situaties na, zodat je met vertrouwen de praktijk in kunt.

Naast deze praktische vaardigheden ontdek je in deze cursus hoe je theologisch op dementie kunt reflecteren. Wie ben je eigenlijk nog, als je dat zelf niet meer weet? En welke plaats heeft dementie in de maatschappij, in de wereld, in de schepping? Je verdiept je in een theologie van dementie, waarbij je ontdekt welk Gods- en mensbeeld je daarin hanteert. Keuzes die je maakt in pastoraat en liturgie kun je zodoende theologisch verantwoorden. Ook ontvang je handvatten om met de grote en kleine morele dilemma's om te gaan die dementie oproept en daarin je eigen standpunt te bepalen.

- ✓ Alles wat je als pastor moet weten over dementie
- ✓ Praktische handvatten voor de pastorale begeleiding van mensen met dementie en hun naasten
- ✓ Ontwikkel je eigen 'theologie van de dementie'

Dagdeel 1 (6 februari 2019, ochtend): Welkom in de wereld van de dementie

Docenten: Tim van Iersel en Marije Stegenga

Inhoud

Dementie heeft grote impact. Dementie is ontwrichtend. Het beïnvloedt hoe iemand in het leven staat, wat hij of zij belangrijk vindt en wat nog zin geeft in het leven. Je ontdekt welke zingevingsthema's met name spelen bij mensen met dementie en hun naasten. Je koppelt dit aan kennis over ziektebeelden van dementie.

Wie kan beter vertellen wat het betekent om dementie te hebben dan een persoon met dementie zelf? Daarom gaan we in gesprek met iemand met dementie en zijn partner. Daarbij zal aandacht gegeven worden aan de pastorale begeleiding die gegeven is en de wensen op dit gebied.

Tenslotte focus je je in het bijzonder op kennis vanuit de verlieskunde: iemand met dementie en de naasten verliezen veel. De opgedane kennis geeft je handvatten om mensen daarin te begeleiden en te ondersteunen.

Leerdoelen

De deelnemer

- ✓ weet waarom het aantal mensen met dementie de komende jaren sterk zal toenemen.
- ✓ herkent de belangrijkste zingevingsthema's die bij mensen met dementie en hun naasten spelen.
- ✓ kan de meest voorkomende vormen van dementie benoemen.
- ✓ kan de verschillende fasen van dementie herkennen en benoemen.
- ✓ heeft kennis van de verlieskunde en kan deze toepassen op de situatie van mensen met dementie.
- ✓ kan drie vormen van specifieke problemen schetsen die zich voordoen in het begin van de ziekte.
- ✓ kan drie vormen van specifieke problemen bij de naaste / mantelzorger schetsen die zich voordoen in het begin van de ziekte.
- ✓ heeft zich een beeld gevormd van het verlies in deze fasen en kan dat beeld aan een ander uitleggen.
- ✓ kan uitleggen wat in deze fase nog wel behouden kan blijven.
- ✓ kan uitleggen dat informatie tot ons komt via beelden.
- ✓ kan uitleggen wat het betekent dat beelden een indruk en een afdruk maken.
- ✓ kan uitleggen dat er vervolgens met een uitdruk(king) gecommuniceerd wordt.
- ✓ kan de gevolgen voor de communicatie uitleggen wanneer er door de dementie geen afdruk meer gemaakt kan worden.
- ✓ kan twee voorbeelden geven van hoe je een persoon met dementie kunt helpen bij het reproduceren van informatie.

Vorbereiding

Opdracht:

- Bekijk op YouTube het [interview met Herman de Mönning](#), auteur en grondlegger van de verlieskunde en leg uit wat hij met zijn beeldje duidelijk wil maken.
- Bekijk op NPOgemist de 2Doc documentaire '[Wat ik nog ben](#)'.

Literatuur:

Voorgescreven

- R. Mes, *Het ogenblik bewonen. Over geestelijke verzorging in een psychogeriatrisch verpleeghuis*, Kampen 2001. Te verkrijgen via www.pastorieke.nl in PDF-formaat.
- B. van der Schans en P. van der Wal, [Mensen met dementie en hun zingeving](#), *Geron* 1/2016, p. 45-47.
- T. van Iersel, [Zin zoeken met mantelzorgers](#), *Woord en Dienst*, januari 2015, p. 29.

Suggesties voor zelfstudie (ook praktische handreikingen)

- R. Dirkse en M. Olde Rikkert, *Ik heb dementie. 50 openhartige brieven met tips voor een beter leven*, Leiden 2016.
- Van der Plaats, *De dag door met dementie*, Gorinchem 2016.
- Kramer en M. Mulder, *Op bezoek bij een dierbare met dementie. Met ruim 60 ideeën om samen te genieten*, Houten 2016.
- K. Neuvel, *Alzheimer. Biografie van een ziekte*, Amsterdam 2014.
- Bekijk op de website van de EO deze uitzending van [Het Vermoeden](#), waarin Christa Reinhoudt vertelt over haar dementie op jonge leeftijd.

Dagdeel 2 (6 februari 2019, middag):
'Eenieder in zijn eigen taal ...'
Zintuiglijk communiceren in vieringen en pastoraat

Docent: Tim van Iersel

Inhoud

Mensen met dementie hebben behoefte aan andere vormen van pastoraat en liturgie dan gebruikelijk, maar hoe geef je dat vorm? Tijdens dit dagdeel verdiep je je in deze andere vormen, waarbij cognitieve benaderingswijzen van pastoraat en liturgie plaatsmaken voor zintuiglijke. Je oefent met deze vormen. Ook bezin je je op de waarde van deze andere wijzen van pastoraat en liturgie, maar ook op de dilemma's en theologische vragen die deze kunnen oproepen.

Leerdoelen

De deelnemer

- ✓ is bekwaam om mensen met dementie in individueel pastoraat te begeleiden.
- ✓ kan verschillende vormen van individuele begeleiding toepassen, zoals realiteitsoriëntatie, reminisceren, valideren, snoezelen en muziekbegeleiding.
- ✓ is in staat zelfstandig een viering voor mensen met dementie vorm te geven en uit te voeren, met inzet van zintuiglijke communicatie.
- ✓ raakt vertrouwd met interactie met en onverwacht gedrag van bezoekers tijdens vieringen en kerkdiensten.
- ✓ kent de theologische vragen en dilemma's die zich voordoen bij het houden van vieringen en kerkdiensten met mensen met dementie, bijvoorbeeld rondom Avondmaal / Communie.

Vorbereiding

Opdracht:

- Beschrijf hoe je een kerkdienst voor mensen met dementie vorm zou geven: maak een globale opzet, verantwoord de keuzes die je maakt in liturgie en prediking. Maximaal één A4.
- Stel je voor dat je een pastoraal bezoek gepland hebt staan bij een echtpaar. Meneer heeft vergevorderde dementie, mevrouw is nog gezond en vitaal. Hoe pak je dit aan? Beschrijf dit in maximaal een half A4.

Literatuur:

Voorgescreven

- L. VandeCreek, *Spiritual Care for Persons with Dementia. Fundamentals for Pastoral Practice*, Binghamton 1999. Te verkrijgen als E-book.

- R. Mes, *Het ogenblik bewonen. Over geestelijke verzorging in een psychogeriatrisch verpleeghuis*, Kampen 2001. Te verkrijgen via www.pastorieke.nl in PDF-formaat.

Suggesties voor zelfstudie (ook praktische handreikingen)

- K. Kirkland e.a., *'k Zou zo graag een ketting rijgen. Levensthema's voor kringgesprekken met ouderen*, Zoetermeer 2011.
- Vandenhoeck, *Verborgene diepte. Zorgen voor de spiritualiteit van mensen met dementie*, Leuven 2008.
- R. Mes, *Tastbaar spreken over God. 52 vieringen die de zintuigen prikkelen*, Kampen 2010
- J. Swinton, [*Gentle Discipleship: Theological Reflections on Dementia*](#), ABC Religion and Ethics, 11 juli 2016.
- R. Rosmolen, *Werkboekjes voor de eredienst 34 - In betrouwbare handen. Liturgie en dementie: vieren in het verpleeghuis*, Zoetermeer 2009.

Dagdeel 3 (6 maart 2019, middag): Naar een theologie van de dementie

Docent: Tim van Iersel

Inhoud

'Ik ben nog getrouwd, maar eigenlijk al weduwe,' aldus een partner van iemand met dementie. Wie ben je eigenlijk nog, als je omgeving jou al heeft verloren, of zelfs dood heeft verklaard terwijl je nog leeft? Wie ben je, als je dat zelf niet meer weet? En welke plaats heeft dementie in de maatschappij, in de wereld en in de schepping?

Je verdiept je in een theologie van de dementie, waarbij je stilstaat bij het Gods- en mensbeeld dat je daarin hanteert. Je denkt na over de vraag van het lijden rondom dementie. Je leert beargumenteren waarom mensen toch nog steeds deel blijven van het lichaam van Christus en kunt de keuzes die je maakt in pastoraat en liturgie verantwoorden.

Deze verdieping in een theologie van de dementie legt een fundament voor je werk met en voor mensen met dementie, waarop je in je eigen werkpraktijk steeds kunt terugvallen als theologisch kader.

Leerdoelen

De deelnemer

- ✓ kan in relatie tot pastoraat aan mensen met dementie verwoorden welk Gods- en mensbeeld hij daarin hanteert.
- ✓ heeft een heldere theologische visie ten aanzien van lijden / gebrokenheid en dementie.
- ✓ beschikt over theologische instrumenten om te beargumenteren waarom mensen met dementie deel zijn van het lichaam van Christus.
- ✓ kan keuzes die hij maakt in liturgiek en pastoraat aan mensen met dementie theologisch verantwoorden.

Vorbereiding

Opdracht:

- Formuleer bij ieder hoofdstuk van het boek van Swinton één kritische theologische vraag.
- Kies uit de geformuleerde vragen er één die voor jou het meest belangrijk en prangend is.

Literatuur:

Voorgescreven

- J. Swinton, *Dementia. Living in the memories of God*, Grand Rapids 2012.
- P. Kevern, '[What sort of a God is to be found in dementia?](#) A survey of theological responses and an agenda for their development', 1 mei 2010.

Suggesties voor zelfstudie

- R. Mes, *Hoe kom ik thuis? Geestelijke verzorging voor mensen met dementie: een zielzorgconcept*, Zoetermeer 2011.
- T. van Iersel, [*Dementie: een harde les in loslaten*](#), De Bezieling 17 juli 2014.
- P. Giddings, [*Dementia and a Christian perspective*](#). *A Paper from the Church of England's Mission and Public Affairs Council*, Januari 2010.

Dagdeel 4 (6 maart 2019, ochtend):
Van theologie naar praktijk:
In gesprek met mensen met dementie en hun mantelzorgers

Docenten: Tim van Iersel en Marije Stegenga
Acteur: Cor van den Berg

Inhoud

'Welke zin heeft dit leven van mijn man met dementie dan nog?!' Het contact met mensen met dementie kan confronterend zijn. Vanuit de verkregen theologische verdieping maak je een vertaalslag naar de praktijk. Je oefent hoe je je visie over kunt brengen in het contact met mensen met dementie, hun naasten en anderen die daarin een rol spelen. Hoe blijft jouw visie overeind, als de praktijk weerbarstig blijkt, of die visie zelfs aanvecht?

Zowel mensen met dementie zelf als hun naasten kunnen een sterk appel doen op je pastorale vermogens, wanneer zij onverwacht, onaangenaam of zelfs agressief communiceren. Door middel van rollenspellen, inlevingsoefeningen en agressietraining met een acteur ontdek je hoe je kunt omgaan met optredende gevoelens en emoties in contact met mensen met dementie en hun naasten.

Je leert aan te sluiten bij de belevingswereld van de persoon met dementie en hun naasten, zonder daarbij jezelf en jouw visie te verliezen.

Leerdoelen

De deelnemer

- ✓ kan eigen casuïstiek inbrengen en aangeven waar zijn leervragen zitten.
- ✓ kan in een rollenspel een gesprek voeren met een acteur.
- ✓ kan feedback naar aanleiding van het rollenspel ontvangen, daarop reflecteren en vervolgens weer toepassen.
- ✓ kan op een methodisch gestuurde wijze reflecteren op het verloop van het rollenspel.
- ✓ kan deze reflectie voortaan zelfstandig toepassen in de praktijk.
- ✓ kan emoties die worden opgeroepen door agressie en intimidatie een acceptabele plaats geven.
- ✓ kan zich inleven in de situatie van de persoon met dementie en hun naasten en dat in een rollenspel vertonen.
- ✓ kan zijn/haar theologische visie in een gesprek met iemand met dementie en hun naasten behouden en verwoorden.
- ✓ is zich bewust van het belang van non-verbale communicatie, in het bijzonder in het contact met mensen met dementie, en kan dit in de praktijk toepassen.
- ✓ weet vloeken te ontdoen van de religieuze lading.
- ✓ weet in een gesprek met een persoon met dementie en diens partner effectief om te gaan met het verschil in cognitieve vermogen tussen beide gesprekspartners.

- ✓ is capabel om in de gespreksvoering aan te sluiten bij de nog aanwezige cognitieve vermogens van de gesprekspartner met dementie om op deze wijze vertrouwen te winnen.
- ✓ kan op eenvoudige wijze troost bieden door over het leven na de dood te vertellen.
- ✓ kan non-verbaal congruent reageren.

Vorbereiding

Beschrijf een pastoraal gesprek of gebeurtenis die je in je werk hebt meegemaakt met een persoon met dementie en eventueel diens partner, familie, en eventueel andere betrokkenen.

- Wat gebeurde er?
- Wat was de aanleiding?
- Hoe verliep het gesprek/de gebeurtenis?
- Wat waren jouw gedachten vooraf en tijdens het gesprek/de gebeurtenis?
- Was je na afloop tevreden over het verloop en de uitkomst van het gesprek?
- Wat deed het met je?
- Wat vond je er moeilijk aan?
- Heb je vragen over het gesprek?
- Wat wil je leren naar aanleiding van het gesprek?

Heb je verder nog vragen?

Dagdeel 5 (3 april 2019, ochtend): Dilemma's bij dementie

Docent: Tim van Iersel

Inhoud

Dementie roept veel morele dilemma's op. Euthanasie is daarvan een belangrijk thema. Maar ook: vind je dat iemand met vergevorderde dementie nog behandeld moet worden aan een longontsteking of een andere aandoening? Daarnaast lopen mantelzorgers dagelijks tegen dilemma's aan, zoals wanneer hun dierbare met dementie niet meer gewassen wil worden, of als het beter is om zijn rijbewijs af te pakken, terwijl hij dat zelf niet wil.

Je wordt je bewust van morele dilemma's bij dementie, van groot, zoals euthanasie, tot klein en alledaags. Je ontvangt handvatten om met dilemma's om te gaan en je eigen standpunt te bepalen. Dit helpt je in de begeleiding van mensen met dementie en hun naasten, in de coaching en counseling van andere professionals en in het maatschappelijk debat.

Leerdoelen

De deelnemer

- ✓ kent de belangrijkste morele dilemma's die dementie oproept.
- ✓ kan zijn / haar standpunt ten aanzien van euthanasie bij dementie verwoorden.
- ✓ kan een aangereikt handvat om om te gaan met morele dilemma's bij dementie hanteren.

Vorbereiding

Opdracht:

- Schrijf een ingezonden brief voor de landelijke krant, waarin je beargumenteert waarom euthanasie bij dementie toegestaan zou moeten zijn, en zelfs aangemoedigd. Bedenk daarbij een pakkende titel. Maximaal 500 woorden.

Literatuur:

Voorgescreven

- T. van Iersel, *Dilemma's bij dementie*, Houten 2018.
- S. Doughty, 'Old people with dementia have a duty to die and should be pushed towards death, says Baroness Warnock', [Daily Mail](#), 20 september 2008.

Suggesties voor zelfstudie

- [Levensmoe](#): pastoraat aan mensen op hoge leeftijd die levensmoe zijn - handreiking voor het pastoraat, Protestantse Kerk in Nederland.
- Werkgroep Pastoraat in de Gezondheidszorg, *Medische beslissingen rond het levenseinde. Pastorale en morele overwegingen* - [handreiking voor het pastoraat](#), Protestantse Kerk in Nederland 2006.

Dagdeel 6 (3 april 2019, middag): Terug naar de praktijk - wat nu?

Docent: Tim van Iersel

Inhoud

Tijdens het laatste dagdeel is er ruimte voor inbreng van casuïstiek en praktijkervaringen die nog niet ter sprake zijn geweest of meer tijd voor gesprek nodig hebben.

Ten slotte besluiten we de cursus met het oog op 'terug naar de praktijk': hoe kun je de leerpunten concreet vertalen naar jouw werkpraktijk?

Leerdoelen

De deelnemer

- ✓ kan reflecteren op de geleerde lesstof van de afgelopen cursusedagen.
- ✓ past minimaal één concreet uitwerkbaar idee toe voor de eigen werkpraktijk.
- ✓ verwoordt in een 'pitch' van maximaal drie minuten hoe deze cursus zijn / haar visie op pastoraat bij dementie heeft veranderd.

Voorbereiding

Opdracht:

- Bekijk de korte [reportage](#) over het project DemenTalent en bedenk of en op welke wijze dit in jouw werksituatie toepasbaar kan zijn.

Literatuur:

Suggesties voor zelfstudie (ook praktische handreikingen)

- Annemarie Roding-Schilt, *De dementie-vriendelijke kerk. Geestelijk zorg bieden aan dementerende leden van de geloofsgemeenschap*, Gorinchem 2015.

Praktische informatie

- Data: 6 februari, 6 maart en 3 april 2019, 9.30 – 16.30 uur
- Locatie: Verpleeghuis De Wijngaard te Bosch en Duin
- Kosten: € 795,-
- Aantal deelnemers: min. 10 – max. 15
- Omvang: 5 EC (140 uur; 3 cursusdagen 20 uur, voorbereidende opdrachten 10 uur, ca. 775 pag. leesopdrachten 110 uur)
- Literatuur: de voorgeschreven literatuur dient – voor zover niet als download bij de cursus beschikbaar gesteld – door de deelnemers zelf te worden aangeschaft dan wel geleend.
- Certificering: voorwaarde voor certificering is presentie en actieve participatie tijdens de cursusdagen, en een goede beoordeling van alle opdrachten; uit het totaal dient te blijken dat de leerdoelen van deze cursus voldoende zijn behaald.
- Organisatie: Permanente Educatie Predikanten (www.pepredikanten.nl) en De Meij Consultancy (www.demeijconsultancy.nl) in samenwerking met WoonZorgcentra Haaglanden (WZH; www.wzh.nl)

De docenten

Tim van Iersel is als zorgtheoloog, geestelijk verzorger en ethicus gespecialiseerd in zingeving en ethiek bij dementie. Hij werkt als geestelijk verzorger in verpleeghuizen, waar voornamelijk ouderen met dementie wonen. Naast het contact met de bewoners in pastoraat en liturgie werkt hij samen met vrijwilligers, begeleidt hij mantelzorgers in gespreksgroepen en geeft hij trainingen 'Pastoraat bij dementie' en 'Ethiek bij dementie'. www.timvaniersel.nl

Marije Stegenga is theologe en heeft werkervaring in de gezondheidszorg als ergotherapeut. Zij begeleidt gespreksgroepen in de zorg, waar motivatie, zingeving en inspiratie centrale thema's zijn. Zij heeft veel ervaring in de ouderenzorg, waarbij dementie en zingeving belangrijke thema's zijn. Haar specialisaties: observatie, coaching, narratieve zorg, ethiek, moreel beraad, motivatie en inspiratie van zorgverleners.

Cor van den Berg studeerde bewegingswetenschappen aan de VU. Als docent en directeur HBOV (hogeschool Viaa, Zwolle) kent hij de zorg goed. Voor De Meij Consultancy treedt hij sinds zijn pensionering op als acteur in de training agressie en intimidatie in de zorg, is hij instructeur van bevrijdingsoefeningen bij agressieve cliënten met dementie en traint hij groepen die naar ontwikkelingslanden gaan in het omgaan met agressie.